

Isidore Epstein

Van Wikipedia, de gratis encyclopedie

Rabbi **Ezechiël Isidore Epstein** (1894–1962), was een orthodoxe rabbijn en rabbijnse geleerde in Engeland. Hij diende als rabbi van de Hebreeuwse congregatie Middlesbrough (1920-1928), waarna hij lid werd van het onderwijzend personeel van het College van Joden in Londen. In 1945 werd hij benoemd tot opleidingsdirecteur en vervolgens directeur. Hij ging met pensioen in 1961.^[1]

Geboren in Kovno, Litouwen, studeerde hij in zijn jeugd aan de Pressburg Yeshiva, evenals in Parijs bij rabbijn Zadoc Kahn, opperrabbijn van Frankrijk. Hij ontving *Semikhah* (wijding) van Rabbi Abraham Isaac Kook, Rabbi Isaiah Silberstein van Vacz,^[2] en Rabbi Yisra'el Chaïm Daiches van Leeds, Engeland.

Epstein is vooral bekend als redacteur van de eerste volledige Engelse vertaling van de Babylonische Talmud door de Soncino Press (Londen, 36 delen, 1935-1952). Hij rekruteerde veel rabbijnen en wetenschappers voor het massale project, waarbij hij al het werk zoals het werd geproduceerd, persoonlijk beoordeelde en de vele details van notatie en transliteratie van Hebreeuwse woorden coördineerde.

Rabbi Epstein was ook redacteur van de *Pentateuch en Haftorahs* van Joseph H. Hertz (1929–1936) en redacteur van een verzameling kranten (gepubliceerd 1935) in verband met het achtste eeuwfeest van de geboorte van Maimonides (b. 1135). Rabbi Epstein was ook de auteur van talloze wetenschappelijke boeken over het jodendom.

m.

Isidore Epstein

Het jodendom

Joodse godsdienst in historisch perspectief

Voor mijn vrouw Gertrude

Het Spectrum

Uitgeverij Het Spectrum B.V.
Postbus 2073
3500 GB Utrecht

Oorspronkelijke titel: *Judaism. A Historical Presentation*

Uitgegeven door: Penguin Books Ltd., London

Copyright © 1959 by Isidore Epstein

Vertaald door: dr. Henriëtte Boas

Voor de derde druk is de vertaling bewerkt door David Gaillard

Omslagontwerp: Karel van Laar

Omslagillustratie: deuren van de heilige ark in de 19e-eeuwse synagoge van Mantua

Eerste en tweede druk als Aula-pocket 157 (resp. 1964 en 1965)

Derde druk 2000

Zetwerk: Elgraphic+DTQP bv, Schiedam

Druk: Hentenaar boek, Nieuwegein

This translation © 1965, 2000 by Het Spectrum B.V.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912, j° het Besluit van 20 juni 1974, Stb. 351, zoals gewijzigd bij het Besluit van 23 augustus 1985, Stb. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 882, 1180 AW Amstelveen). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

All rights reserved. No part of this book may be reproduced, stored in a database or retrieval system, or published, in any form or in any way, electronically, mechanically, by print, photoprint, microfilm or any other means without prior written permission from the publisher.

ISBN 90 274 6788 9 NUGI 641
www.spectrum.nl

Inhoud

Voorwoord van rabbijn R. Evers	9
Woord vooraf	11
1. Het begin	13
2. Israëls uitverkiezing	20
3. De Tora	24
4. Israëls afvalligheid	33
5. Nationaal en religieus verval: de tragedie van het rijk Israël	40
6. Opkomst en ondergang van het koninkrijk Juda	48
7. De profeten	58
8. De priesters en psalmdichters	69
9. De wijzen	76
10. De theocratische staat Judea	83
11. De tweede joodse staat	99
12. Het geestelijke centrum van de joodse natie	115
13. Het ontstaan van de Talmoed	125
14. De Talmoed in het jodendom – (1): geloof	136
De Eenheid Gods; Zijn voorzienigheid, gerechtigheid en genade	138
Gods almacht, alomtegenwoordigheid en alwetendheid	141
Vervulling: de Messias	143
15. De Talmoed in het jodendom – (2): ethiek en deugdenleer	151
De rechten van de mens	151
Gerechtigheid	155
Naastenliefde	159
Heiligheid	161
16. De Talmoed in het jodendom – (3): godsdienstige	

- handelingen 166
 Reinheids- en spijswetten 166
 Tsitsiet, tefillien en de mezoeza 167
 De gebeden 168
 Het voorlezen van de Tora 170
 Het huwelijk 172
 Opvoeding van de kinderen, brit mila en bar
 mitswa 175
 De synagoge 176
 Sjabbat 177
 Hoogtijdagen 179
 Sterven 187
17. De consolidatie van het talmoedische jodendom 189
 De geoniem 190
 De masoreten 192
 De pajtaniem 193
 Het karaïsme 196
 Het rationalisme en zijn bestrijding door Saädja 199
 Spaans-joodse geleerden 201
18. De joodse filosofie 205
 Philo van Alexandrië 207
 Saädja 209
 Salomon ibn Gabirol 212
 Bachja ibn Pakoeda 215
 Jehoeda Halevi 216
 Ibn Daoed 219
 Maimonides 220
 Gersonides 229
 Crescas 229
 Joseph Albo 233
19. De joodse mystiek: de Kabbala 236
20. De bijdrage van de middeleeuwse rabbijnen 265
 Talmoedcommentaren: Rasji, tosafisten 266
 Codices: Alfasi, Maimonides 267
 Responsa 269
 Nieuwe codices 272
 De Sjoelchan Aroech 275
 Mozes Isserles' Mappa 277

- Ethische werken 279
 Bijbelcommentaren 283
 Het chassidisme 284
 De tsaddiek 289
 De Gaon van Vilna 297
 West-Europa 298
21. Moderne stromingen in het jodendom 302
 Mozes Mendelssohn 302
 De haskala 304
 De reformbeweging 307
 De orthodoxie 311
 Samson Rafaël Hirsch 312
 De Verenigde Staten 312
 Het conservatieve jodendom 313
 Het reconstructionisme 314
 Wissenschaft des Judentums 315
 De Galicische haskala: Krochmal, Rapoport 316
 S. D. Luzzatto 317
 Rabbijnseminaria 320
 De jesjiwot in Oost-Europa 321
 Moesar 322
 Joods nationalisme: Mozes Hess 323
 Rabbijn Kalischer 325
 Herleving van het Hebreuws 325
 Peretz Smolenskin 325
 Eliëzer ben Jehoeda 326
 Pinsker, Chowewe Zion 327
 Theodor Herzl 328
 De Mizrachi 329
 Opperrabbijn A. I. Kook 330
 Cultureel zionisme 332
 Martin Buber 333
 Hermann Cohen 334
 De Balfourdeclaratie 334
 De joodse staat 336
22. De joodse staat en het jodendom 337
- Noten 343

Bibliografie 354

Register 362

Voorwoord

De studie van rabbijn Epstein biedt een compleet overzicht van het jodendom en laat de universele en humane idealen van het jodendom volop aan bod komen. Het unieke van zijn boek is dat het gezaghebbend is in de rabbinale wereld, maar ook geliefd is bij mensen die ver van de joodse traditie af staan.

Het laatste hoofdstuk is een lofzang op de staat Israël. Nadat een derde van het joodse volk was uitgemoord, hadden de berooide vluchtelingen eindelijk een veilige thuishaven. Sindsdien is het aanvankelijke enthousiasme in joodse kring wel enigszins getemperd. De aanhoudende problemen met de Arabische wereld blijven een bron van zorg voor velen. Nergens gaan zoveel joden dood als in Israël, als gevolg van oorlogen en aanslagen. Veel onverdraagzaamheid is er ook tussen joden die niet meer volgens de joodse traditie kunnen of willen leven, en zij die trouw blijven aan de Tora. Veel Israëliërs bleken bereid om het land te verlaten.

Het is daarom zeer verheugend dat *Het jodendom* van rabbijn Epstein opnieuw in het Nederlands verkrijgbaar is. Zonder het licht van de Tora komt er immers geen einde aan de duisternis van de ballingschap. Ik hoop dat dit boek zal bijdragen aan meer kennis van de joodse omgang met de Bijbel. Opdat niet-joden meer begrip mogen krijgen voor de idealen van het jodendom en joden meer eendrachtig zullen samenleven – als teken van de verlossing die komen zal.

Rabbijn mr. drs. R. Evers, rector van
het Nederlands Israëlitisch Seminarium

Woord vooraf

Dit boek is in geen geval een geschiedenis van de joden of een reëlas van de bijdragen die het joodse volk heeft geleverd aan de beschaving en vooruitgang. Het houdt zich wezenlijk bezig met het jodendom als een leefwijze met een eigen godsdienstig karakter, tegen de achtergrond van vierduizend jaar joodse geschiedenis, vanaf de bijbelse tijd tot de stichting van de staat Israël. Het boek begint met het vertrek van Abraham, de stamvader van het joodse volk, uit Oer van de Chaldeeën. Vervolgens gaat dit boek over de oorsprong en gestage ontwikkeling van het jodendom, de geloofsinhoud, leerstellingen, ethiek en idealen. Ook de geestelijke bewegingen en invloeden die het jodendom en zijn uitingen mede gevormd hebben, worden besproken. Het beschrijft de bijdragen van een reeks van profeten, wetgevers, priesters, psalmdichters, rabbijnen, wijsgeren en mystici waardoor het hedendaagse jodendom zijn dynamische en godsdienstige kracht heeft gekregen.

Deze uiteenzetting heeft niet de pretentie dit onderwerp uitputtend te behandelen, noch in de breedte noch in de diepte. Door de beperkte ruimte zijn tijdvakken en figuren weggelaten die anders zeker niet hadden mogen ontbreken. Ondanks de beperkte omvang hoopt de auteur de lezer enig inzicht te schenken in het unieke panorama van het jodendom, een kolossale schatkamer van gedachten en daden die zijn opgenomen in de godsdienst, wetten en ethiek van andere beschavingen.

De auteur is er zeer van doordrongen dat niet al zijn opvattingen over de gebeurtenissen, situaties en persoonlijkheden die in de volgende bladzijden worden besproken, op ieders instemming kunnen rekenen. Het traditionele standpunt, dat hij op-

recht belijdt, heeft niet alleen zijn opvatting over het bijbelse tijdvak bepaald, maar ook de bespreking van joodse bewegingen, in de Oudheid, de Middeleeuwen en de moderne tijd. Tegelijkertijd is hij bij de weergave van de beschreven feiten zo nauwkeurig en objectief mogelijk te werk gegaan.

De noten achter in het boek verwijzen naar bewijsplaatsen of geven ander materiaal dat voor het verband van belang is. Soms bevatten zij ook argumenten ten gunste van een opvatting die in de tekst wordt verkondigd. De noten zijn echter zo beperkt mogelijk gehouden om de lezer niet onnodig te belasten. Een bibliografie is toegevoegd voor diegenen die door het lezen van dit boek mogelijk tot verdere studie van dit onderwerp worden aanzet.

Isidore Epstein

Noot van de bewerker

Voor de bijbelcitaten is gebruik gemaakt van de vertaling die in de Nederlands-joodse gemeenschap wordt gebruikt: 'De Pentateuch met haftaroth, in het Nederlands vertaald door Jitschak Dasberg', derde verbeterde druk, Nederlands Israëlitisch Kerkgenootschap, Amsterdam, 1994/5755, en het gebedenboek 'Gebed van Jitschak', ook vertaald door Jitschak Dasberg, Jeruzalem 1977/5737, uitgegeven door het N.I.K. te Amsterdam.

Uit respect voor de heilige boeken – de Bijbel, de Talmoed en de Kabbala – zijn deze met een hoofdletter geschreven als ze zelfstandig worden gebruikt.

Ondanks het feit dat de joden een volk zijn, is 'jood' en 'joden' toch met een kleine letter geschreven, conform de officiële spelling die het jodendom in de eerste plaats als godsdienst beschouwt.

David Gaillard

1. Het begin

Halverwege Bagdad en de kop van de Perzische Golf, ongeveer vijftien kilometer ten westen van de huidige Eufraat, lag ooit de stad Oer. Deze stad, waar tegenwoordig de bitumenheuvel ligt die door de Arabieren El Moekajar wordt genoemd, was toen de hoofdstad van het Soemerische rijk. De bevolking bestond uit 250.000 tot 500.000 inwoners en was economisch afhankelijk van landbouw, industrie en handel. Omstreeks 2500 v.Chr. strekte het Soemerische rijk zich uit van Assoer en Arbela tot de Perzische Golf en van het Libanongebirge tot de stad Soesa. Britse opgravingen in Oer – die onder leiding van Sir Leonard Woolley plaatsvonden tussen 1922 en 1934 – laten de hoge trap van beschaving zien die deze stad had bereikt tijdens haar bloei-periode. Deze roem kon echter niet standhouden. Elamitische horden van hoger gelegen nederzettingen aan de Perzische Golf stroomden de Eufraatvlakte binnen en vielen Soemerië aan. In 1960 v.Chr. ging Oer volledig ten onder.

In 1900 werd in Nippoer een Soemerische klaagzang gevonden over de ondergang van de stad Oer die de 'allesvernietigende verwoesting' beschrijft die door de Elamieten was aangericht. De stadsmuren waren met de grond gelijk gemaakt, de huizen en tempels in de as gelegd en tot in de poorten van Oer lagen de lijken van de omgekomen bewoners hoog opgestapeld. Zowel de sterken als de zwakken kwamen van de honger om of vonden een jammerlijke dood in de vlammen, terwijl de overlevenden zich naar alle windstreken verspreidden. Gezinnen werden uiteengerukt. Ouders werden gescheiden van hun kinderen, mannen van hun vrouwen.¹

Onder hen die de ramp overleefden, bevond zich een Aramese nomadenfamilie die oorspronkelijk in de stad Haran² woon-

de, in Noordwest-Mesopotamië, aan de Belichos, een zijrivier van de Eufraat. Enige tijd voor de val van Oer had de familie zich in deze hoofdstad gevestigd, waarschijnlijk aangetrokken door de grote welvaart ervan. Het hoofd van de familie was een zekere Terach, die nu met zijn verwanten naar Haran terugging. Het was echter niet zijn bedoeling om lang in Haran te blijven. Heel Mesopotamië bevond zich immers in een toestand van hevige beroering en algemene verwarring. De Elamieten onderwierpen Soemerië vanuit het zuidoosten, terwijl de Amorieten het land vanuit het westen binnenvielen, en Haran lag aan deze westelijke invalsroute. Onder dergelijke omstandigheden zocht Terach een woonplaats die zover mogelijk verwijderd lag van dit centrum van onrust en er was geen veiliger gebied te vinden dan het afgelegen heuvelland van Midden- en Zuid-Kanaän. Terach overleed echter in Haran en het sprak voor zich dat zijn oudste zoon Abram hem opvolgde als hoofd van de familie.

Abram koesterde andere denkbeelden dan zijn vader. Terach deelde de gebruikelijke godsdienstige opvattingen van zijn tijd en was polytheïst. Abram daarentegen was monotheïst. Terach aanbad een hele reeks goden, waarvan één waarschijnlijk de maangod Sin was, de voornaamste godheid zowel in Oer als in Haran. Abram brak met deze afgoderij en wijdde zich aan de dienst voor de Ene en Enige God die hij als de Schepper van hemel en aarde erkende.

Vóór Abram bestonden er al monotheïstische opvattingen, maar die hadden weinig gemeen met zijn monotheïsme. In tegenstelling tot de goden van andere religies, zoals de Soemeriëse hemelgod Anoe en de Babylonische universele god Sjamasj, was de God van Abram geen God van de natuur, de hemel of de zon, dus geen God die onderworpen was aan de wetten van de natuur. Hij was evenmin een lokale god die gebonden was aan een plaats of een land. Als Schepper van hemel en aarde en van alles wat zich daarin bevindt, was de God van Abram onafhankelijk van de natuur en vrij van iedere geografische beperking. In tegenstelling tot andere goden was Hij bovendien ten diepste een ethische God, die gerechtigheid en rechtvaardigheid in de hoogste mate ter harte gingen.

We weten niet hoe Abram tot zijn begrip van God kwam, een

begrip dat terecht een 'ethisch monotheïsme' wordt genoemd en dat zich onderscheidde van andere vormen van monotheïsme. Misschien door speculatieve redenering, zoals ook anderen tot hun monotheïstische opvattingen zijn gekomen. De aangeboren adeldom van zijn karakter, zoals die spreekt uit de bijbelse verhalen, bracht hem er mogelijk toe om aan de God die hij vereerde, dezelfde ethische eigenschappen toe te kennen die hij in zijn eigen leven wilde verwezenlijken. Wellicht is zijn geloof tot hem gekomen door een innerlijke ervaring, een mystieke gewaarwording of openbaring. Zijn redding uit Oer werd in elk geval een keerpunt in zijn geestelijke ontwikkeling. Abram was zeer ontvankelijk voor het goddelijke en beschouwde zijn behoud als een teken van voorzienigheid. In hem groeide de overtuiging dat hij gespaard was om een nieuw volk te stichten. Een volk dat de kennis van God in de wereld zou brengen, inclusief de zegeningen van deze kennis, voor alle volkeren op aarde.

Geleid door deze overtuiging trok Abram met zijn gezin weg uit de heidense omgeving van Haran³, en hervatte hij de tocht naar Kanaän die door de dood van zijn vader was onderbroken. Bij Terach was de keuze voor Kanaän in de eerste plaats door materiële motieven ingegeven. Voor Abram daarentegen had dit land een bijzondere geestelijke aantrekkingskracht omdat het bij uitstek geschikt leek voor de vervulling van zijn bestemming, waartoe hij meende te zijn uitverkoren. De afgelegen situering van het heuvelland stelde hem in staat om zijn God in betrekkelijke rust te dienen en de ligging van Kanaän, op een kruispunt van de belangrijkste handelsroutes van de oude wereld, bood mogelijkheden om zijn nieuwe geloof onder vele volkeren te verbreiden.

Abram en zijn gezin trokken zuidwaarts langs de oostelijke Jordaanoever, staken de rivier over naar Kanaän en bereikten Sicheem (het moderne Balata, ongeveer 45 km ten noorden van Jeruzalem). Daar ontving hij de openbaring dat het land dat hij was binnengetrokken en als zijn nieuwe vaderland had gekozen, het land was dat door God was voorbestemd om aan hem en zijn nakomelingen te schenken.⁴ Vandaaruit trok hij door het heuvelland zuidwaarts naar de Negev, waarbij hij onderweg een aantal mensen tot zijn nieuwe geloof bekeerde. Dit was werkelijk

iets revolutionairs, aangezien het idee om mensen te bekeren van slechte daden tot gerechtigheid en geloof in God, vóór Abram volkomen onbekend was.

Abram en zijn familie kwamen van de overzijde van de Eufraat en werden in hun nieuwe omgeving 'Hebreeën' genoemd, een naam die men gewoonlijk afleidt uit een wortel van een woord dat 'overzijde' betekent. Het is echter ook mogelijk dat de naam Hebreeën verband houdt met de zwervende Habiroe-stam die in West-Azië tussen 2000 en de 11e eeuw v.Chr. op het toneel verscheen.

Na een tijdelijk verblijf in Egypte door een hongersnood in Kanaän, keerde Abram terug naar de Negev en vestigde zich ten slotte in de vlakte van Mamre, in de buurt van wat later Hebron zou worden. Daar ontving hij een openbaring die bevestigde wat hij altijd al gedacht had, namelijk dat zijn redding uit Oer een bijzondere daad van voorzienigheid was geweest, gericht op een zeer bepaald doel: 'Ik ben JHWH^s, de Eeuwige, die je uit Oer heeft gevoerd om je dit land als bezit te geven' (Gen. 15:7). Deze belofte werd vervolgens bekrachtigd door een goddelijk verbond met Abram, waardoor hij de stichter zou worden van een nieuw volk dat door God uitverkoren was. Niet uitverkoren om te heersen, maar om de mensheid te dienen. Deze tweevoudige betekenis van het verbond – nationaal en universeel – werd bezegeld door de rite van de besnijdenis. Deze rite, die in de eerste plaats bedoeld was als nationaal kenmerk van toewijding aan God, maakte het ook mogelijk om alle vreemdelingen die bereid waren om zich bij het volk van Abram aan te sluiten, in het verbond op te nemen (Gen. 17). Om het universele element in deze nationale rite te benadrukken werd de naam van Abram bij zijn besnijdenis gewijzigd in Abraham. Deze nieuwe naam betekent letterlijk 'de vader van vele volkeren', wat inhield dat de beloften van dit verbond zich niet uitsluitend uitstrekten tot de fysieke nakomelingen van de aartsvader, maar alle volkeren van de aarde omvatten die in hem en zijn zaad werden gezegend.

Abrahams dienst aan God werd na zijn dood voortgezet door zijn zoon Izaäk, en na Izaäk door Jakob, en met beiden vernieuwde God zijn verbond, met alle beloften die daar bij horen.

Jakob kreeg na zijn raadselachtige worsteling met een engel de naam Israël, wat 'strijd met God' betekent. Deze naam heeft dus ten diepste een godsdienstige betekenis en zou later in de plaats komen van de naam 'Hebreeën', waaronder de nakomelingen van Abraham eerder bekendstonden.

Jakob had twaalf zonen, de voorvaders van de twaalf stammen waaruit het volk Israël een tijd zou bestaan. Met Jozef, een van de jongste zonen van Jakob, begeeft het geslacht van Abraham zich op het terrein van de geschiedenis. Door een samenloop van omstandigheden werd Jozef onderkoning van Egypte, na een tijdlang slaaf geweest te zijn. In die periode stond dit land onder de heerschappij van de Hyksos. Deze Hyksos waren van Noordwest-Semitische oorsprong en hadden zich omstreeks 1730 v.Chr. van Egypte meester gemaakt. De Hyksos waren nauw verwant aan de Hebreeën en dit maakte het voor een Hebreeër als Jozef mogelijk om aan het Egyptische hof een machtspositie te verwerven. Door een hongersnood in Kanaän voegde zijn familie zich later bij Jozef. Ze kregen de landstreek Gosjen bij Avaris toegewezen, de hoofdstad van de Hyksos, later Tanis geheten, om zich daar te vestigen. De verdrijving van de Hyksos door Ahmosis omstreeks 1580 v.Chr. bracht een grote verandering teweeg in het lot van de Hebreeën, die door hun verwantschap met de Hyksos ervan verdacht werden met de Hyksos te sympathiseren. Het duurde dan ook niet lang of de nakomelingen van Jozef, die zeer in aantal waren toegenomen, werden tot een slavernij gebracht die in de loop der tijd steeds onmenselijker en vernederender werd.

De ergste fase van hun onderdrukking werd ingeleid door de grote veroveraar Thotmes III (1485-1450). Die breidde door een reeks veldtochten zijn rijk uit, tot aan de bovenloop van de Eufraat. Zijn regering werd gekenmerkt door de uitvoering van zware bouwwerkzaamheden, die op wrede wijze werd afgedwongen. Kort na de dood van Thotmes vond er een opstand plaats van Semitische vazalstaten van Egypte waarin Syrië en Palestina verwickeld waren. Dit bracht zijn zoon en opvolger Amenofis II (1450-1421) ertoe om de meest meedogenloze maatregelen in te stellen tegen de Hebreeuwse slaven, die hun onderdrukkers meer dan ooit vreesden. Het leek erop dat hun volledige vernietiging een vrijwel uitgemaakte zaak was.

Het was op dit kritieke moment in de geschiedenis van de kinderen van Israël dat er een nationale bevrijder opstond in de persoon van Mozes. Deze Mozes was de aangenomen zoon van een Egyptische prinses die door sommigen wordt beschouwd als Hatsjepsoet, de zuster van Thotmes III. Hij was opgevoed aan het koninklijk hof en zo verschoond gebleven van de slavernij. Zijn eigen welstand maakte hem echter niet onverschillig voor de toestand van zijn bloedverwanten. Integendeel, Mozes was zeer betrokken bij hun ellende en dat moedigde hem aan partij te kiezen tegen hun onderdrukkers. Weldra moest hij uit Egypte vluchten en begaf hij zich als herder naar de landstreek Midian. Op een dag weidde Mozes zijn kudde in de woestijn van de Sinaï, bij de berg Horeb. Daar maakte hij het wonder mee van een brandend braambos dat niet werd verteerd en vernam hij de stem van God die hem gebod terug te keren naar Egypte, om zijn broeders uit hun slavernij te verlossen en naar het Beloofde Land te leiden.

Bij de eerste goddelijke oproep aan Mozes noemde God zich 'de God van de vaders, de God van Abraham, Izaak en Jakob', maar daar was Mozes niet tevreden mee. Hij wenste dat God hem een naam zou meedelen die hij aan de onderdrukte slaven kon overbrengen als verzekering dat Hij ook hun God was, en het antwoord kwam: 'EJE ASJER EJE' oftewel 'Ik ben die Ik altijd zal zijn' (Ex. 3:14). Dit was de vorm van de vierletterige naam, JHWH, als hij door God zelf gebruikt wordt. Dit impliceert dat God steeds bij Zijn volk aanwezig is, zowel bij de kinderen als bij de vaders, tijdens de hele loop van hun geschiedenis, in verleden, heden en toekomst.

Deze boodschap bracht Mozes aan zijn tot slavernij vervallen broeders bij zijn terugkeer naar Egypte in 1448, kort nadat Amenofis II de troon had bestegen. Het volk begreep de boodschap en accepteerde deze als authentiek. Het was immers geen onbekende God die hun verzekerde dat Hij op het punt stond om voor hen in te grijpen in de geschiedenis, maar de God van de aartsvaders. De heersende farao moest echter nog worden overtuigd door een reeks van goddelijke beproevingen – in de vorm van natuurverschijnselen bekend als de 'tien plagen' – die zijn halsstarrigheid en verstoktheid braken. Op een dag in het

voorjaar van het jaar 1447 – volgens de bijbelse tijdrekening⁶ – vertrokken de Hebreeuwse stammen haastig uit Egypte, vergezeld door een 'gemengd volk' van niet-Hebreeuwse gevangenen die in het 'land van slavernij' talrijk waren.

Mozes leidde het volk uit Egypte naar de Sinaï-woestijn over de Rode Zee die zij ergens in de buurt van het huidige Suez ongedeed overstaken. De Egyptische horden die hen in volle galop achtervolgden, verdronken in de zee. De opeenvolging van deze verbluffende gebeurtenissen maakten een overweldigende indruk op het volk. Zij raakten hierdoor zeer ontvankelijk voor het goddelijke en het versterkte hun geloof in de God van hun voorouders, omdat Hij tussenbeide was gekomen om hen te verlossen uit het diensthuis en uit de greep van hun vijanden. Het lied van Mozes dat door hem en de kinderen Israëls werd aangeheven, leidt ons tot de kern van dit geloof:

'Zingen wil ik voor de Eeuwige, want Hij is hoog verheven;
paard en ruiters stortte Hij in zee.'

(Ex. 15:1)

'Wie is U gelijk onder de goden, Eeuwige?
Wie is U gelijk, verheerlijkt in heiligheid,
ontzagwekkend in roem, Wonderdoener?'

(Ex. 15:11)

Het was in deze toestand van geestvervoering dat het volk Mozes volgde naar de Sinaï-woestijn. Daar vernamen zij het doel waartoe zij verlost waren en de aard van de bestemming die hun te wachten stond.

2. Israëls uitverkiezing

Bijna twee maanden na hun vertrek uit Egypte bereikten de Israëlieten de Sinai, die volgens veel geleerden oostelijk van de Golf van Aqaba ligt. Deze hete woestijn, met haar overhangende rotsen en vulkanische bergen, zou het toneel worden van het gedenkwaardige verbond dat JHWH maakte tot de God van Israël en Israël tot het volk van JHWH. Het verbond van de Sinai had zijn wortels in Gods verbond met Abraham, dat op zijn beurt weer terugging op het goddelijke verbond met Noach. Zoals we nog zullen zien, vormde het verbond met Noach een belangrijke mijlpaal in de geschiedenis van de mensheid. Deze geschiedenis wordt in de eerste hoofdstukken van de Bijbel geschetst en het is in dit kader dat de betekenis van het verbond van de Sinai moet worden gezocht.

De Bijbel begint met het relaas over de schepping van de wereld door God en de formatie van de mens naar zijn evenbeeld. Het scheppingsproces was echter niet compleet toen de wereld en de mens eenmaal waren geschapen. Het geschapene diende ook verder te worden ontwikkeld. Deze taak droeg God nu aan de mens op. Geschapen naar Gods evenbeeld dient de mens te beantwoorden aan Gods aard, en aangezien God scheidt, moet de mens ook scheppen. Hij moet met God samenwerken, om de schepping die Hij aan de zorg van de mens heeft toevertrouwd te handhaven en te bevorderen. De grondslag van deze scheppende samenwerking is gehoorzaamheid aan de Schepper, die tot uiting komt door trouw te zijn aan de wet. Deze wet heeft twee verschillende aspecten: rechtvaardigheid, die betrekking heeft op de rechten van de mens, en rechtschapenheid, die de nadruk legt op de aanvaarding van plichten.

Het eerste voorschrift van de wet van rechtvaardigheid werd aan de mensen overgebracht door middel van Noach. Na de zondvloed sloot de Almachtige met hem een verbond waarbij Hij hem gebod om eerbied te hebben voor de heiligheid van het leven. Om deze eerbied meer kracht bij te zetten verbood Hij het nuttigen van dierlijk bloed, omdat bloed het symbool is van het leven en als zodanig als heilig moet worden beschouwd, en verder stelde Hij de doodstraf op het doelbewust vergieten van menselijk bloed.

Deze noachidische geboden zijn bedoeld als *modus vivendi* voor een maatschappij die herschapen moest worden, nadat zij op ernstige wijze had gefaald als gevolg van 'geweld' (Gen. 6:11). Het was niet de bedoeling dat de noachidische geboden de hele inhoud van de wet van rechtvaardigheid uitmaakten. Ondanks de reikwijdte is rechtvaardigheid als het streven naar mensenrechten slechts de negatieve zijde van de ethiek. Rechtvaardigheid is slechts regulerend en niet scheppend. De creativiteit, zowel van de mens als van de Heilige, komt pas volledig tot haar recht als ze door rechtschapenheid wordt gepraktiseerd. Deze waarheid werd voor het eerst beseft door Abraham, die er ook naar handelde. Daarom sloot God een verbond met Abraham en sprak hem en zijn nakomelingen aan om aan de mensheid bekend te maken 'de weg van de Eeuwige, te houden door deugd en recht te beoefenen, opdat de Eeuwige aan Abraham volbrengt wat Hij over hem voorspeld heeft' (Gen. 18:19).

Het was ter bekrachtiging van dit verbond met Abraham, dat Gods verbond met Israël op de Sinai werd gesloten. Het meest wezenlijke kenmerk van dit verbond is de goddelijke vermaning: 'Jullie zullen Mij een koninkrijk van priesters zijn en een gewijd volk' (Ex. 19:6). De gegeven opdracht was zowel nationaal als universeel van karakter. Als een 'koninkrijk van priesters' moest Israël de hele mensheid dienen, terwijl het als een 'gewijd volk' een bijzondere levenswijze diende te volgen – een leven van heiligheid – dat hen als volk met een eigen aard van de andere volkeren zou onderscheiden.

De omvang en inhoud van Israëls universele en priesterlijke taak was aangegeven met de openbaring op de berg Sinai en het

geven van de tien geboden. De psychologische ervaring die met deze openbaring op de berg Sinaï gepaard ging, kan, zoals alle onthullingen van de Heilige, niet nader worden aangeduid, maar is uniek in haar aanspraak doordat zij werd gedeeld door een heel volk. De collectieve ervaring van Israël bewees voor het volk de waarachtigheid van de beweringen van de verschillende aartsvaders en van Mozes dat zij een openbaring hadden ontvangen. Tot dan toe had men dit op zijn best aanvaard als een zaak van overlevering en er in het ergste geval geen geloof aan gehecht. De openbaring op de Sinaï maakte het onmogelijk langer te twifelen, zowel aan de woorden van de aartsvaders als aan het goddelijke karakter van de roeping van Mozes.

In overeenstemming met het patroon van Gods verbond met de aartsvaders worden de tien geboden ingeleid met de verklaring: 'Ik ben de Eeuwige, je God, die je uit het land Egypte heeft gevoerd, uit het slavenhuis' (Ex. 20:2). Zoals we gezien hebben, was Abrahams bevrijding uit Oer de reden voor Gods aanspraken op deze aartsvader. Op dezelfde wijze zijn Gods verlossende daden voor Israël verbonden met de speciale eisen die Hij aan dit volk stelde.

De tien geboden bezitten een ongeëvenaarde universaliteit die van groot belang is voor de priesterlijke roeping van Israël. Deze regels zijn omvattend genoeg om als primaire vereisten te dienen – godsdienstig en ethisch – waar alle volkeren in alle eeuwen aan dienen te voldoen. De tien geboden verbieden het vergoddelijken van de natuur en het maken van gesneden beelden, gelasten het houden van de sabbat, waarbij de zegeningen van de rustdag zich ook uitstrekken tot de niet-Israëlitische dienstknecht en zelfs tot de dieren. Verder moet men respect hebben voor de ouders, voor bezit, voor het leven, de eer van de vrouw, en ieder woord en gedachte vermijden die een medemens kunnen kwetsen. Verschillende van deze geboden hebben een parallel in een oude Egyptische of Babylonische tekst, maar nergens anders worden vroomheid en ethisch gedrag gezien als een verplichting of vindt men soortgelijke bepalingen die begeerte en hebzuchtige verlangens verbieden. Wat geldt voor de praktische geboden, is ook het geval voor de geloofsleer die de grond van deze gebo-

den vormt. Ze is geladen met een universele betekenis waardoor ze onderdeel kon worden van Israëls priesterlijke roeping.

Door de nadruk te leggen op de verlossende daden bij de uittocht, geeft de declaratie uitdrukking aan de fundamentele godsdienstige waarheid van Gods werkzaamheid in de geschiedenis. Het verbod op de verering van de natuur en van haar correlatief, het vervaardigen van 'gesneden' beelden, maakt het eigen karakter van het monotheïsme van Israël duidelijk. De goden van alle andere godsdiensten werden gelijkgesteld met de natuur en kregen een vorm, zoals in de eindige natuur. De God van Israël daarentegen transcendeerde alles en elke afbeelding van Hem is niets dan een leugen en aantasting van Zijn wezen.

De wet van de sabbat erkent God als de enige Schepper. Dit in tegenstelling tot de opvatting die een creatief beginsel verbindt met de hernieuwende kracht van een of ander natuurelement waaruit de godheid zelf zou zijn ontstaan. Ten slotte getuigen de tien geboden van beloning voor gehoorzaamheid en strafing voor ongehoorzaamheid.

De tien geboden gaven weliswaar de inhoud en het doel van Israëls 'priesterlijke roeping' aan, maar ze definieerden niet de specifieke verplichtingen die het volk moest nakomen. Deze verplichtingen werden uitgelegd in een reeks openbaringen aan Mozes. Hij deelde deze mee aan het volk en ze vormden ten slotte de Tora, die gewoonlijk bekendstaat als de wet en in de Bijbel op schrift is gesteld.

3. De Tora

De Tora (letterlijk: 'onderricht') omvat zowel de geloofsleer, als ethiek en praktische leefregels. Zoals gezegd, is de Tora een direct uitvloeisel van het verbond van de Sinai, met een tweevoudige betekenis, universeel en nationaal. De tien geboden gaven de inhoud en draagwijdte van Israëls 'priesterlijke' taak aan, en de andere regels moesten Israël leren om als natie een heilige leefwijze te volgen. De betekenis van deze heiligheid volgt uit het Hebreeuwse woord voor heilig, *kadosj*. Wat de oorspronkelijke etymologie ook mag zijn, ze drukt een eigenschap uit die in negatief opzicht 'afscheiding van' betekent en in positief opzicht 'wijding aan'. In de praktijk van Israëls roeping betekent het streven naar heiligheid dat men zich onthoudt van alles wat in strijd is met de wil van God, en men zich helemaal wijdt aan de godsdienst.

Heiligheid moest een deel worden van de godsdienst en de moraal. Voor de godsdienst betekent het streven naar heiligheid in negatief opzicht afschuw van afgoderij met praktijken als mensenoffers, tempelprostitutie, waarzeggerij en magie, en in positief opzicht de aanvaarding van rituelen die een verheffende invloed hebben. Als moraal eist deze heiligheid het weerstaan van iedere natuurlijke drift tot zelfzuchtigheid en de onderwerping aan een moraal die de dienst aan anderen in het middelpunt plaatst.

De Tora werd aan Israël geschonken om aan deze eisen te kunnen voldoen. We kunnen twee categorieën van wetten onderscheiden, godsdienstige en ethische. Deze categorieën zijn onderverdeeld in twee klassen, negatief en positief, overeenkomstig de twee aspecten van het heilige. Als men inziet dat heiligheid het gemeenschappelijke motief vormt van beide, verdwijnt het verschil tussen de godsdienstige en de ethische wetten. Zij

zijn dan niet langer ongelijksoortig, maar met elkaar verbonden. In de Tora vormen ze samen het grondplan voor opvoeding tot heiligheid.

Dit nauwe verband tussen de godsdienstige en ethische wetten is niet toevallig, maar afgeleid uit de ethische elementen in de godsdienstige wetten. Wat letterlijk genomen geen ethiek is, zijn toch wetten die deze ethiek ondersteunen, alhoewel het verband op het eerste gezicht niet altijd duidelijk is. Dit is voor de negatieve voorschriften niet minder waar dan voor de positieve. Beide categorieën hebben immers één gemeenschappelijk doel: heiligheid. De positieve voorschriften zijn gegeven voor de bevordering van deugden, en de negatieve voorschriften moeten de kwade neigingen onderdrukken die tegen het streven van de mens naar heiligheid ingaan.

De godsdienstige wetten bezitten een morele kracht die de enkeling verandert, en door de enkeling ook de maatschappij. Hieruit volgt dat het veronachtzamen van een godsdienstige wet geen privéaangelegenheid is. Iedere godsdienstige overtreding is in zekere zin ook een maatschappelijke overtreding als het de morele kwaliteiten van de mens verzwakt alsook zijn vermogen om weerstand te bieden aan het kwaad. Op soortgelijke wijze is het omgekeerde, het in acht nemen van de godsdienstige wetten, niet langer een daad die alleen maar op zichzelf staat. In het jodendom is het individu geen losgeslagen element. De jood vormt een organisch onderdeel van het grotere verband. Het praktiseren van de wetten draagt bij aan de standvastigheid van het individu. Aangezien dit ook zichtbaar behoort te zijn in het algemene handelen, is godsdienstig handelen ook maatschappelijk handelen.

Het opvoedend karakter van de positieve godsdienstige wetten wordt gewaarborgd door symbolen die in de Tora de benaming 'tekens' en 'gedachtenis' hebben en dienen om het heilige in de geest van de gelovige te verankeren. Tot deze 'tekens' behoren onder andere de gebedsriemen, *tefillien*, die soms ten onrechte 'fylacteria' worden genoemd, naar een Grieks woord dat amulet betekent. De *tefillien* worden in de Tora echter nergens als amulet of als tovermiddel tegen boze invloeden beschreven, maar als

'tekens' en 'gedachtenis' (Ex. 13:9). Ook de *tzietziet*, de franje aan de hoeken van het gebedskleed, zijn ter gedachtenis, zoals uitdrukkelijk staat beschreven in de Tora: 'Zodat jullie je al Mijn geboden weer zullen herinneren en die zullen volbrengen en jullie gewijd zullen blijven aan jullie God' (Num. 15:40).

De godsdienstige verboden hebben ook een opvoedend doel. De voornaamste plaats neemt hier het verbod in om vlees te nuttigen van bepaalde dieren die als 'onrein' worden beschouwd. Dit verbod heeft niets te maken met totemisme en dierenverering. Het wordt in de Bijbel uitdrukkelijk in verband gebracht met het heiligheidsideaal. Deze wet is een noodzakelijke eerste stap om de zelfbeheersing te oefenen.

Zelfs de offerwetten, gegeven toen Israël nog verbleef onder de schaduw van de berg Sinäi, zijn geladen met een ethische inhoud. Wat de oorsprong van de offers ook moge zijn, volgens de Tora zijn ze, in tegenstelling tot alle andere gelijktijdige godsdiensten, geen sacrament dat de gelovige op fysieke wijze deel gaf aan de Godheid. Volgens de Tora zijn offers een bijzondere wijze van opvoeding die tot stand wordt gebracht door de heiligheid die het offer omgeeft. Alles wat in verband stond met de offerdienst – het heiligdom, de priesters, het vaatwerk en het offer zelf – werd als heilig beschouwd. Deze heiligheid was niet intrinsiek aan het systeem, maar symbolisch voor de heiligheid die zowel het leven van de enkeling als dat van de gemeenschap moest doordringen.

Als een voortdurende herinnering aan de ethische inhoud van de offerdienst werd bevolen dat de twee stenen tafelen met de tien geboden in de ark moesten worden opgesteld, die in het heiligdom was geplaatst. In het heiligdom stond niets behalve de tien geboden om het volk de essentie van de offerwetten in te prenten.

Het offersysteem in de Tora wordt gekenmerkt door twee unieke aspecten. Ten eerste zijn de offers uitsluitend vereist ter verzoening van rituele of godsdienstige overtredingen en dus niet van sociale overtredingen. Ten tweede kan geen enkel offer worden opgedragen ter verzoening van opzettelijke overtredingen, maar alleen voor overtredingen die bij wijze van dwaling zijn begaan. Deze twee beperkingen zijn van invloed op de kwa-

liteit van alle offervoorschriften van de Tora. De offers zijn niet bestemd voor de noden van God, maar voor de noden van de mens. Zij worden niet opgevat als gaven aan een vertoornde godheid, ter verzoening van zijn boosheid of tot herstel van fouten die begaan zijn tegenover een medemens. Hun wezenlijke bedoeling is levensheiliging, met alle implicaties van godsdienstige en ethische vernieuwing en vervolmaking. De offers zijn in alle onderdelen zo ontworpen dat ze in de geest van de gelovige een besef wekken van de afschrikwekkendheid van een godsdienstig vergrijp, omdat daarmee vervreemding ontstaat, zowel tussen de mens en God als tussen de mens en zijn medemens.

Heiligheid is ook de grondtoon van de hoogtijdagen van de Tora. De voornaamste hiervan is de wekelijkse sjabbat. De Babyloniërs kenden een rustdag, *sjappatoe* genaamd. Terwijl de Babylonische *sjappatoe* een dag van gevaar was (*dies nefas*), maakt de heiligheid van de sjabbat deze dag tot een dag van geestelijke wedergeboorte, want het is een dag 'gezegend door de Eeuwige' (Ex. 20:11). Hetzelfde geldt voor de drie oogstfeesten: het feest van het ongezuurde brood (*Pesach*), het Wekenfeest (*Sjawoet*) en het Loofhuttenfeest (*Soekot*), die respectievelijk de gerstoogst, de tarweoogst en de wijnoogst vierden. Zij worden beschreven als 'heilige samenkomsten', in tegenstelling tot de oogstfeesten van de Kanaänieten, die gekenmerkt werden door obscene vruchtbaarheidsriten en orgiastische tonelen. Het Nieuwjaarsfeest, waarmee de Grote Verzoendag nauw is verbonden¹, wordt eveneens een 'heilige samenkomst' genoemd, om het scherp te onderscheiden van het Kanaänitische Nieuwjaarsfeest waarbij het ritueel van de stervende god Tammoez het middelpunt vormde van de viering (Num. 29:1).

Heiligheid is ook de wortel van de ethiek. Eenduidig zijn in dit verband de woorden: 'Weest heilig, want Ik ben heilig', die de inleiding vormen van *kedosjiem* (Lev. 19). Fundamenteel voor de wetten van heiligheid zijn de twee principes die ten grondslag liggen aan de scheppende samenwerking van de mensen met God: rechtvaardigheid en gerechtigheid, waarbij rechtvaardigheid het negatieve en gerechtigheid het positieve aspect van de heiligheid is. In het dagelijks leven betekende rechtvaar-

digheid de erkenning van zes fundamentele rechten, namelijk het recht om te leven, het recht op bezit, werk, kleding, onderdak en ten slotte het recht van het individu, dat het recht op vrije tijd en vrijheid inhoudt alsook het verbod om zich te wreken of wrok te koesteren.

Gerechtigheid moest zichtbaar zijn door aanvaarding van plichten, in het bijzonder de zorg voor armen, zwakken en hulpelozen, hetzij vriend of vijand. Zij diende ook te blijken uit de omgang met aardse goederen, waarvan het bezit niet beschouwd mocht worden als een natuurlijk recht, maar als goddelijk pand. Wanneer een buurman zich in moeilijkheden bevond, moest hem een lening worden verstrekt waarvoor geen rente mocht worden berekend (Ex. 22:24). Als hij door armoede genoodzaakt was om zijn voorvaderlijk bezit van land te verkopen, moest hem dit in het jubeljaar worden teruggegeven (Lev. 25). Van de moeilijkheden van zijn naaste mocht niemand gebruik maken om daardoor zijn eigen inkomen te vergroten. Volgens de Tora moest de economie dus in de eerste plaats dienen om de medemens te helpen en achter deze moraal stond het gebod van liefde zoals deze geformuleerd is in de gulden regel: 'Houd zoveel van je naaste² als van jezelf' (Lev. 19:18). Volgens Leviticus wordt hiermee ook uitdrukkelijk de niet-Israëlitische vreemdeling bedoeld (Lev. 19:34).

Gerechtigheid moest ook tot uitdrukking komen in de humane behandeling van dieren. Een os die langs de weg neerviel, moest met dezelfde zorg overeind worden geholpen als een mens (Deut. 22:4). Een os, die bij het dorsen werd gebruikt, mocht niet worden gemuilkorfd (Deut. 25:4). Ook mochten dieren van verschillende soort, van verschillende aard of van verschillende sterkte niet samen onder één juk worden gespannen en de zegeningen van de sabbat golden ook voor dieren (Deut. 22:10).

Verwant aan de ethiek van de Tora is haar burgerlijke wet oftewel wetten met betrekking tot de rechtspleging. Hierbij is de bedoeling steeds de leer van de heiligheid te praktiseren waarbij rechtvaardigheid en gerechtigheid regulerende principes zijn. In de Tora is het motief de bescherming van de persoon, dit in opvallende tegenstelling tot andere oude wetten, zoals van Ham-

moerabi of de Hittieten, waar het motief steeds de bescherming van eigendom is.

De beperkingen die de Tora aan de machtigen oplegt, tonen hoe sterk de hartstocht voor de rechten van de mens werd gevoeld. De werkgever mocht zijn werknemers niet uitbuiten en niet in gebreke blijven wat betreft het betalen van hun loon op de daarvoor overeengekomen tijd (Lev. 19:13). De schuldeiser had niet het recht om de waardigheid van de persoon van de schuldenaar aan te tasten door zijn huis binnen te gaan en een pand mee te nemen (Deut. 24:10-11). Het was nog veel minder geoorloofd om met geweld tegen hem op te treden, zoals in andere wetsystemen wel geoorloofd was. Zelfs de slaaf had persoonlijke rechten en werd nooit beschouwd als een absoluut bezit. De geringste kwetsuur van zijn lichaam stelde hem in vrijheid (Ex. 21:26-27). Als een slaaf vluchtte, had niemand het recht hem weer aan zijn meester uit te leveren, in opvallende tegenstelling tot de wetten van Hammoerabi die de doodstraf eisten voor hen die gevluchte slaven behulpzaam waren geweest.

De Torawetten wezen alle karikaturen van recht van de hand die in zoveel andere wetscodices werden aangetroffen, zoals de doodstraf op diefstal of het ter dood brengen van een zoon voor een door zijn vader bedreven misdad. Ook weigerde de Tora enig onderscheid te erkennen, behalve in maatschappelijke functie, tussen een koning en een edelman, een burger en een slaaf, een ingezetene en een vreemdeling, daar volgens de Tora iedereen gelijk is en iedereen dezelfde soevereine mensenrechten bezit.

Ten slotte moest heiligheid ook tot uitdrukking komen in zedelijk gedrag, de reinheid van het gezinsleven, vermijden van alle ongeoorloofde seksuele betrekkingen, zoals bestialiteit en sodomie, en kuisheid in daden, woorden en gedachten.

Het gebod van heiligheid is gegrond op de heiligheid van God. 'Gij zult heilig zijn, want Ik, uw God, ben heilig' (Lev. 19:2). Goddelijke heiligheid is dus het ideaal dat men in het hele streven moet proberen te realiseren.

Net zoals de heiligheid waartoe mensen zijn geroepen, heeft ook de goddelijke heiligheid een negatief en een positief aspect.³ In negatieve zin betekent het dat God ontheven is van alle natuur-

lijke en fysieke beperkingen. Hieruit volgt Zijn transcendentie en Zijn onafhankelijkheid van alles buiten Hemzelf. Positief betekent dit Zijn vrije en onbelemmerde activiteit, overeenkomstig Zijn ethisch karakter.

De openbaring van Gods attributen geschiedde aan Mozes in een bijzondere verschijning waarin God zich openbaarde als barmhartig, lankmoedig, rijk aan genade en trouw, die de mensen liefheeft tot in duizend geslachten, die ongerechtigheid, overtreding en zonde vergeeft, maar de onboetvaardige zondaar zeker niet zal vrijspreken (Ex. 34:6-7). Deze kenmerken, die bekendstaan als de dertien attributen, vormen Gods heiligheid, maar geen ervan heeft betrekking op het wezen van God. Zij hebben alle specifiek betrekking op Zijn handelingen en Zijn verhouding tot de mens.

Deze attributen kunnen worden verdeeld in twee hoofdgroepen: rechtvaardigheid en gerechtigheid. De attributen van rechtvaardigheid worden uitgedrukt doordat God geen kwaad toereert en de zonde bestraft. De Tora bevat een systeem van straffen die verschillen overeenkomstig de ernst van het vergrijp en de intentie waarmee het begaan is. Beloften van beloning, in de eerste plaats op aarde, worden ook gegeven voor gehoorzaamheid en zijn een onderdeel van de goddelijke rechtvaardigheid, waarbij iedereen naar verdienste zal worden beloond of gestraft. Er wordt in de Tora niet in het bijzonder melding gemaakt van beloning of bestraffing na de dood. Wel is er een duidelijke aanwijzing dat het dreigen van de straf van *kareet* (afsnijding), in verband met bepaalde religieuze overtredingen, ook wijst op een 'afsnijden' van de mens van de tegenwoordigheid Gods in het hiernamaals – een idee dat beloning voor gehoorzaamheid impliceert (zie Lev. 20:2-3). Volgens de Bijbel is het noodzakelijk om de vraag naar het voortleven na de dood te versluieren, om mensen van de afgodische dodencultus af te houden waarmee deze vraag in die tijd was verbonden.

De goddelijke gerechtigheid uit zich in de eigenschap van barmhartigheid die aan de goede mens méér schenkt dan waarop hij recht heeft, en bij het beoordelen van de zondaar rechtvaardigheid verzacht door genade, en de bestraffing bovendien opschort in afwachting van berouw.

Gods liefde is een voorbeeld voor de menselijke liefde. Dit wordt toegelicht in het gebod om de vreemdeling lief te hebben, dat gegrond is op Gods liefde voor de vreemdeling: 'God schenkt de vreemdeling zijn liefde. Houden jullie dus ook van de vreemdeling want jullie zijn zelf vreemdeling geweest in Egypte' (Deut. 10:18-19). In deze wet over de vreemdeling openbaart zich Gods universele liefde. God heeft Israël weliswaar uitverkoren, maar Zijn liefde voor de mensheid is daarom niet minder groot. Israël is slechts onderscheiden als bijzonder volk, omdat daardoor Gods liefde zich heeft geopenbaard, en wel voor iedereen.

Terwijl het attribuut van goddelijke rechtvaardigheid genoemd wordt als motief voor de vrees voor God, is Gods liefde de grondslag voor Zijn aanspraak op de liefde van mensen. In dit gebod om God lief te hebben wordt geen beroep gedaan op zinnelijke gewaarwordingen zoals dat het geval is in de polytheïstische godsdiensten. Steeds wordt de oproep om God lief te hebben gevolgd door het bevel om zijn geboden na te komen en Zijn gerechtigheid te zoeken door middel van een leven van dienen en plichtsbetrachting (bijv. Ex. 20:6; Deut. 6:4-8).

De Tora vormt de ultieme uniciteit van de godsdienst van Israël. Veel andere godsdiensten geven een motivering voor een bepaalde gedragslijn, maar geen ervan bezit het vermogen van opvoeding tot een heiligheid van leven, zoals de Tora dit biedt.

De Tora benadert problemen van het menselijk gedrag via de weg van het hart. De Tora wendt zich ogenschijnlijk tot de geest en de plichten van de mens, maar richt zich eigenlijk op de slechte neigingen van het menselijk hart en spoort tegelijkertijd met idealen aan tot bereidwillige plichtsvervulling. Wat haar draagwijdte betreft, bestrijkt de Tora het hele leven. Zij omvat alle menselijke activiteiten en belangen. Zo wordt de Tora een middel om de suprematie van de heilige wil te versterken als de maat van alle strevingen van het menselijk hart, en om alle bijzonderheden van het leven te betrekken op de dienst aan God.

De afzondering is het negatieve aspect van heiligheid en bracht voor Israël met zich mee dat het elk bezoedelend contact met de afgodische beschavingen van omliggende volkeren moest vermijden. Niettemin was de priesterlijke taak die aan Is-

raël was toebedeeld, bestemd voor de wereld zoals deze was. Deze taak diende te worden uitgevoerd door mensen die, na eeuwen van slavernij in Egypte, waren ontkomen aan de verfijnde verdorvenheid in de hoogste kringen en de brute ontarding in de lagere. Tenslotte diende de fakkel niet slechts te worden doorgegeven aan een paar geïsoleerde enkelingen, maar aan de grote massa. Niet aan excentrieke, visionaire geesten, maar aan de massa van het gewone volk, van de ene gewone mens aan de andere, en zelfs van het ene volk aan het andere.

Israël diende zo afgezonderd te zijn *van* de wereld, maar tegelijkertijd *tot* deze wereld te blijven behoren. Terwijl het afscheiden bleef van de omringende volkeren, moest Israël tegelijkertijd te midden van andere beschavingen met volle energie meewerken aan het verheffen van de andere beschavingen en menselijk leven. Dit was geen gemakkelijke taak; toch had Israël deze taak te vervullen omdat het geroepen was om de Heilige te dienen in heiligheid en het leven van Israël alleen betekenis kon krijgen in de universele dienst aan God.

Dit was de betekenis van het verbond dat op de Sinaï werd gesloten, en van de Tora die gegeven werd om dit verbond te bekrachtigen. Als het doek over deze belangrijke gebeurtenis in de geschiedenis valt, zien wij dat Israël op weg gaat; zijn bestemming tegemoet, na trouw te hebben gezworen aan God en de mensheid.

4. Israëls afvalligheid

Vanuit de Sinaï trokken de Israëlieten verder en bereikten niet lang daarna de zuidgrens van Kanaän. Het volk was echter nog niet gereed voor het land en het land was niet gereed voor het volk. De uittocht en de openbaring op de berg Sinaï hadden diepe indruk gemaakt, maar hun slavenmentaliteit was nog aanwezig. Overwegend ongedisciplineerd en geestelijk verslapt, waren zij niet in staat eensgezind te denken en te handelen, zelfs niet als hun eigen materiële belangen op het spel stonden. Zij waren nog minder in staat om hun verheven roeping te vervullen, waarvoor het land Kanaän erfelijk aan hen was toegezegd.

Het land was ook niet rijp om het volk te ontvangen. In die tijd kon Egypte zijn heerschappij over Kanaän zonder strijd handhaven, door een systeem van loyale vazalvorsten die samen krachtig weerstand boden aan binnenvallende horden. Het duurde daarom veertig jaar voordat de Israëlieten het beloofde erfdeel konden binnentrekken. Dit waren de jaren van Israëls omzwervingen in de woestijn. Ondanks de ontberingen van het woestijnleven was Mozes in die periode in staat deze heterogene massa van zojuist vrij geworden slaven tot een eendrachtig en goed gedisciplineerd volk samen te smelten en hen te doordringen van die eigenschappen van geest en gemoed waarop hun bestemming zou worden gegrond.

Welke weg de Israëlieten onder leiding van Mozes in de woestijn precies volgden, kan niet meer worden nagegaan. Geen enkele van de bijbelse plaatsen kan met zekerheid worden gelokaliseerd. Het is echter wel zeker dat de Israëlieten na veel omwegen door het gebied van Edom en Moab het huidige Jordanië bereikten. Daar versloegen zij de Amorieten en kregen er vaste voet aan de grond, waarna zij zich opmaakten om Kanaän binnen te val-

len. Hier stierf Mozes, dienaar van God en de grootste profeet, op het toppunt van zijn vermogens, terwijl 'zijn oog niet donker was geworden en zijn kracht niet vergaan' (Deut. 34:7).

Uit het archief van Tell el-Amarna (ca. 1400-1360) blijkt dat het Egyptische rijk onder Amenhotep III tekenen van verval begon te vertonen. Kanaän bevond zich in een toestand van grote onrust, waarbij verscheidene vazalvorsten onder één hoedje speelden met indringers uit het noorden en oosten. Dit was het juiste ogenblik voor het jonge, in de woestijn opgegroeide, weerbare Israël om onder leiding van Jozua het bezit van het Beloofde Land te aanvaarden.

De Israëlieten staken noordelijk van de Dode Zee de Jordaan over en drongen door in Kanaän. Na Jericho namen ze het zuidelijke deel van Midden-Palestina in, vervolgens het zuiden en tenslotte ook het noorden. Het was voor hen niet noodzakelijk om ook het noordelijke deel van Midden-Palestina te veroveren. Dit was immers vóór het binnendringen van de Israëlieten onder Jozua al door Hebreeuwse stammen bezet, mogelijk als gevolg van de oorlogen van de zonen van Jakob (Gen. 34:25 e.v.; Gen. 48:22; I Kron. 5:20 e.v.).

De verovering van het Beloofde land was echter nog niet voltooid. Jozua was niet in staat geweest een aantal versterkte steden te onderwerpen die door het hele land verspreid lagen en de verschillende stammen van elkaar gescheiden hielden. Niettemin kon Jozua door de succesvolle veroveringen een begin maken met de politieke en godsdienstige organisatie van het volk. Hij verdeelde de veroverde gebieden onder de stammen, waarbij hij iedere stam een gebied toewees dat in overeenstemming was met de grootte van die stam. In Silo richtte Jozua een centraal heiligdom op waarin zich de ark bevond, die nu diende als een sterke kracht die de stammen godsdienstig en politiek verenigde.

De federatie van stammen was echter niet hecht genoeg en hield geen stand na de dood van Jozua. Daardoor volgde op zijn overlijden een tijdperk van anarchie waarbij 'iedereen deed wat goed was in zijn eigen ogen' (Richt. 17:6). De stammen waren zo verdeeld dat ze er zelfs niet in slaagden om samen te werken als zij bedreigd werden door het gevaar van de nog niet geheel onder-

worpen vijand. Zij moesten daarom hun toevlucht nemen tot een vreedzame uitbreiding van hun invloedssfeer en dit leidde tot de noodlottige overname van de godsdienst van de burenen, met zijn zinnelijke vruchtbaarheidscultus en andere mensonterende praktijken. Sommigen verzaakten de dienst aan God ten gunste van de plaatselijke Baäls en Astartes, aan wie zij nu ook de vruchtbaarheid van de bodem en het vee begonnen toe te schrijven. Anderen aanbadden zowel JHWH als Baäl, waarbij de Eeuwige als de Beschermgod van het volk werd gezien en Baäl als de god van het land, de schenker van een rijke oogst en een goede kwaliteit wijn. Anderen zochten hun heil in syncretisme door de Eeuwige met alle titels en attributen te vereren die aan de lokale goden eigen waren.

Er waren twaalf moedige leiders, 'richteren' genoemd, die zich krachtig verzetten tegen deze afgoderij. Zij wierpen zich in de eerste plaats op als bevrijders van vijandelijke druk, maar slaagden er ook in om het volk terug te voeren tot de zuivere dienst aan de God met de vierletterige naam. De meesten van deze richteren waren geen nationale figuren, maar stamhelden, hun invloed duurde niet langer dan de crisis die hen als leiders naar voren had gebracht.

Toch waren hun pogingen niet tevergeefs. In de tijd van Samuel, de laatste richter, had de dienst aan JHWH in het noorden wortel geschoten, met de tempel in Silo als middelpunt. Ieder jaar begaven hele gezinnen zich hierheen om God te aanbidden en aan Hem te offeren; hun kinderen namen ze mee zodra ze konden lopen. Een speciale nis was bestemd voor de eredienst van de gasten. Het offermaal dat op de heilige plaats werd genuttigd, werd door de vader uitgedeeld aan de leden van het gezin.

In het algemeen was het godsdienstig leven van het volk echter voornamelijk geconcentreerd rond de plaatselijke heiligdommen, de 'hoge plaatsen'. Die bestonden uit een stenen altaar, waarop offers werden gebracht, en soms was er ook een zaal voor de offerfeesten. Deze 'hoge plaatsen' waren dikwijls, net zoals de Kanaänitische heiligdommen, voorzien van zuilen en opgerichte, heilige stenen. In de heidense cultus werden hier allerlei symbolische betekenissen aan toegekend, maar voor de Israëlieten waren dit slechts conventionele elementen, die geen afbreuk deden aan de zuiverheid van hun eredienst.